

Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl
asmenų su negalia įgalinimo,
suteikiant jiems pagalbos
paslaugas
sprendimų priėmimui ir
savarankiškam gyvenimui užtikrinti

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

Autorė: Dovilė Juodkaitė (leidinio sudarytoja)

Už leidinį atsakinga © Asociacija „Lietuvos neįgaliųjų forumas“, 2015

Be Asociacijos „Lietuvos neįgaliųjų forumas“ sutikimo šį leidinį draudžiama kopijuoti ir platinti.

Cituojant būtina nurodyti šaltinį ir už leidinį atsakingą organizaciją – Asociacija „Lietuvos neįgaliųjų forumas“.

Studija buvo finansuota NVO Programos Lietuvoje Dvišalių santykių fondo lėšomis (EEE finansinis mechanizmas 2009 -2014)

Turinys

Įvadas	4
Kiekvieno asmens teisė priimti sprendimus	4
Pagalbos priimti sprendimus modelis	7
Kas yra pagalba priimti sprendimus?	7
Pagrindiniai pagalbos priimti sprendimus modelio principai	8
Kaip veikia pagalbos priimti sprendimus modelis?	9
Kitų šalių patirtis	10
Islandijos geroji patirtis ir praktika	11
Latvijos pavyzdys diegiant pagalbos priimti sprendimus modelį	14
Kas yra į asmenį orientuotas mąstymas ir pagalbos planavimas?	15
Čekijos Respublikos geroji patirtis	16
Išvados	18

Įvadas

Tematinės studijos tikslas yra pristatyti tarptautinėje teisėje – 2006 m. JT Neįgaliųjų teisių konvencijoje (toliau Konvencija) – įtvirtintą pagalbos priimti sprendimus modelį, kuris užtikrina, kad žmonėms su negalia būtų užtikrinamas teisinis veiksnumas lygiai kaip ir kitiems asmenims, o jo realizavimui būtų pasitelkiama pagalbos priemonių sistema.

Studijoje apžvelgiami teoriniai Konvencijoje įtvirtinto teisinio veiksnumo ir pagalbos priimti sprendimus modelio pagrindai, pagalbos priimti sprendimus modelio pagrindiniai principai ir veikimo praktikoje kriterijai. Taip pat studijoje pristatoma pagalbos priimti sprendimus modelį naudojančių valstybių geroji patirtis ir praktika. Studija skirta apžvelgti šalių praktiką dėl žmonių su negalia (ypač sutrikusio intelekto bei psichikos) teikiamos pagalbos, jiems savarankiškai priimant sprendimus svarbiais savo gyvenimo klausimais. T. y. studijoje apžvelgiama Islandijos geroji praktika dėl socialinių ir teisinių pagalbos žmonių su negalia paslaugų ir priemonių, kurios neriboja asmenų teisių, o teikia jiems visokeriopą pagalbą įvairiose gyvenimo srityse. Studijoje taip pat lyginama Lietuvos, Islandijos ir kitų šalių (Latvijos, Čekijos) patirtis organizuojant pagalbą priimti sprendimus.

2015 m. įvyko viena didžiausių iki šiol Lietuvoje Civilinio kodekso reformų, kuria yra siekiama reformuoti šiuo metu egzistuojantį teisinio neveiksnumo institutą ir proto bei psichikos negalios asmenims skiriamos globos sistemą, kaip vienintelę egzistuojančią teisių „apsaugos“ galimybę. Šis teisinio reglamentavimo pokytis yra esminis siekiant įgyvendinti JT Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatas dėl asmenų lygybės prieš įstatymą. Nuo 2016 m. sausio 1 d. įsigaliojusios Civilinio kodekso pataisos¹, užtikrina didesnes psichikos ar proto sutrikimų turinčių asmenų teises savarankiškai priimti sprendimus, be to į Lietuvos teisinę bazę inkorporuojami nauji pagalbos institutai – išankstinis nurodymas bei pagalbos priimti sprendimus sutartis. Naujieji pagalbos institutai kelia nemažai teorinių ir praktinių iššūkių, todėl yra labai vertinga susipažinti ir paanalizuoti kitų šalių praktiką ir patirtis dėl egzistuojančių pagalbos mechanizmų.

Tikimasi, kad ši studija pateiks vertingos informacijos apie asmenų su negalia teisių realizavimo ir pagalbos jiems teikimo gerąsias praktikas, ir taip sustiprins Lietuvos neįgaliųjų organizacijų kompetencijas atstovaujant žmonių su negalia (ypač psichikos ir proto negalia) interesus, skatinant naujų paslaugų, pagalbos modelio kūrimąsi Lietuvoje, siekiant tinkamai įgyvendinti Konvencijos 12 str.

Tiksliniai tematinės studijos skaitytojai – Asociacijos „Lietuvos neįgaliųjų forumas“ darbuotojai, LNF narių – neįgaliųjų organizacijų, ypač atstovaujančių psichikos ar intelekto sutrikimų turinčių asmenų interesus, atstovai, valstybės mastu dirbantys socialinės, sveikatos, teisės sričių specialistai, profesionalai, siekiantys keisti požiūrį į neįgaliuosius ir skatinti jų savarankiškumą.

Kiekvieno asmens teisė priimti sprendimus

Nors diskriminacija ir žmonių, besiskiriančių tam tikrai požymiais, nelygus traktavimas yra aiškus žmogaus teisių klausimas, ilgą laiką žmonės su negalia laikyti labiau paslaugų ir priežiūros, paramos ir pagalbos reikalingais objektais, o ne visų tokių pačių pagrindinių žmogaus teisių subjektais. „Visuomenė istoriškai riboja asmenų su psichikos negalia sprendimų priėmimą ir pasirinkimus dėl jų

¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pakeitimo įstatymas Nr. XII-1566, 2015-04-10, Valstybės žinios Nr. 2015-05573

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

tariamoms „nekompetencijoms“. Dėl to institucijos ir tretieji asmenys „pasirūpindavo“ psichikos negalės asmenimis, priimdami už juos sprendimus, atimdami autonomiją, atsakomybę ir saviraišką/savirealizaciją.²

Kokie sprendimai yra svarbūs gyvenime? Kiekvienas mūsų kiekvieną dieną priimame eilę įvairių sprendimų, t. y. ką veikti, ką valgyti, su kuo susitikti, kaip parleisti laisvalaikį, kur įsigyti mums kasdienai reikalingų prekių, kada ir į kokius specialistus kreiptis dėl sveikatos ir kt.

Kadangi sprendimų priėmimas yra asmens autonomijos ir savarankiško veikimo pagrindas, tai yra esminis žmogaus asmenybės elementas, leidžiantis asmeniui kontroliuoti savo gyvenimą ir dalyvauti visuomeniniuose santykiuose. Neturėdami galimybės priimti savarankiškus sprendimus, mes nesame „asmenimis prieš įstatymą“ ir mūsų sprendimai netenka teisinės galios.

Todėl teisės priimti sprendimus apribojimas ženkliai įtakoja žmonių kasdieninį gyvenimą. Dažnai tai apriboja asmenų bet kokių sprendimų priėmimą (bendruomenėje, sveikatos paslaugų srityje ir t.t.). Pavyzdžiui, tuomet asmuo negali priimti netgi tokių kasdienių sprendimų, kaip: su kuo praleisti laisvalaikį, kuo užsiimti, kur ugdytis, kur dirbti, kaip ir kur leisti savo pinigus, kur ir su kuo gyventi, kokių ir kur kreiptis sveikatos priežiūros paslaugų, su kuo bendrauti, kaip auginti vaikus ir daugelis kitų.

Istoriškai už kitą asmenį priimamų sprendimų arba pakaitinių sprendimų (angl. substituted decision making) modelis buvo paplitusi praktika asmenų su psichikos sutrikimais ar proto negalia atžvilgiu. Vyravusios nuostatos, kad tokie asmenys ir pagyvenę asmenys su negalia „pasirūpinti savimi taip, kaip visuomenė mano yra tinkama“. Šis modelis remiasi neteisingomis nuostatomis, kad asmenys, turintys psichosocialinę ar intelekto negalią yra „negebantys“ savarankiškai priimti sprendimų ar negalintys priimti 'gerų' ar 'teisingų' sprendimų. Taigi, akcentuojant psichikos sutrikimų turinčių asmenų „nekompetenciją“, „negebėjimą“ priimti sprendimus, įteisinamas teisių apribojimas arba visiškas teisių panaikinimas dėl negalios / sveikatos būklės. Laikant, kad neįgalūs asmenys negali priimti sprendimų, manoma, kad šeimos nariai/globėjai/specialistai gali priimti asmeniui „geresnius“ ar net „geriausius“ sprendimus, ypač jeigu šie yra krizės situacijoje, sunkiame gyvenimo etape.

Pakaitinis sprendimų priėmimo modelis reiškia, kad iš asmens atimama teisė priimti savo sprendimus, o sprendimus už jį priima kiti asmenys (šeimos nariai, sveikatos specialistai, socialiniai darbuotojai, globėjai/rūpintojai). Šie asmenys gali veikti vadovaudamiesi formaliais ar neformaliais ryšiais, kurie sieja juos su asmeniu; jie yra teisiškai įgaloti ir įgalinti spręsti arba kištis į kito asmens gyvenimą visais aspektais (paskiriant globėją/rūpintoją ar netgi nesant paskirto globėjo). Pakaitinio sprendėjo/globėjo pagrindinė misija – veikti ar priimti sprendimus vietoje asmens, vadovaujantis ir veikiant asmens 'geriausio intereso' principu.

Tačiau neretai pakaitinio sprendėjo priimti sprendimai ne tik nepaiso tikrųjų asmens norų, bet ir neatspindi geriausių asmens, kurio vardu veikiama, interesų. Kartais yra pasinaudojama žmonėmis su negalia, piktnaudžiaujama jų pažeidžiamumu.

² Pathare, S. and Shields, L.S. Supported Decision-making for persons with mental illness: a review. *Public Health Reviews*. 2012;34: epub ahead of print.

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

Didžiausias pakaitinio sprendimų priėmimo modelio trūkumas tas, kad šis eliminuoja patį žmogų su negalia iš sprendimų priėmimo proceso, nepaisant to, kad minėti sprendimai turi itin didelę ir tiesioginę įtaką jų gyvenimui.

Taip pat toks sprendimų priėmimo modelis nepripažįsta ir negerbia paties asmens kaip teisių subjekto ir sprendimų priėmėjo, ir tokiu būdu pažeidžia jo lygybę prieš įstatymą bei paneigia kritinę ir prigimtines teises gyventi savo gyvenimą, sumenkina žmogaus su negalia vaidmenį ir vietą bendruomenėje ir visuomenėje.

Radikalus požiūrio pasikeitimas ir teisinio žmonių su negalia statuso įtvirtinimas atsispindi 2006 m. JT Neįgaliųjų teisių konvencijoje. 2006 m. gruodžio 13 d. priimta bei 2008 m. įsigaliojusi JT Neįgaliųjų teisių konvencija (Konvencija) tapo žmogaus su negalia teisių apsaugos ir užtikrinimo pagrindu. Konvencijos nuostatos kaip žmogaus teisių standartai turi būti gerbiami, užtikrinami ir įgyvendinami visų ją ratifikavusių šalių.

JT Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 str. „Lygybė prieš įstatymą“ konstatuoja, kad visi neįgalūs asmenys turi teisę į veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse, o valstybės įsipareigoja imtis atitinkamų priemonių, kad suteiktų neįgaliesiems galimybę pasinaudoti pagalba, kurios jiems gali prireikti įgyvendinant savo teisinį veiksnumą. Lygybės prieš įstatymą nuostatos aiškiai įvardija, kad asmens negalia ir/ar jo gebėjimai priimti sprendimus negali būti pagrindu paneigti asmens teisinį veiksnumą ir taip sumažinti jo kaip teisės subjekto teisinį statusą. Konvencijos 12 str. draudžia tokį diskriminacinį asmens teisinio veiksnumo atėmimą, o reikalauja, kad būtų suteikta pagalba teisiniam veiksnumui realizuoti. Teisinio veiksnumo realizavimas ir įgyvendinimas reiškia, kad kiekvienas asmuo yra sprendimų priėmėjas ir gali priimti savarankiškus sprendimus visose gyvenimo srityse, įskaitant dėl sveikatos priežiūros, apgyvendinimo, gyvenimo vietos, darbo, asmeninių santykių, finansų ir nuosavybės, motinystės/tėvystės ir kt.

Vadovaujantis Konvencijos nuostatomis, pripažįstamas visų asmenų galimybių ir gebėjimų veikti savarankiškai ir priimti sprendimus vystymasis bei paneigiama tik „tinkamų“ psichinių gebėjimų samprata. Asmens „kompetencijos“ negali būti pagrindu apriboti asmens teisinį veiksnumą, priimti sprendimus ir/ar sukurti kitus teisinius santykius. Asmens teisinis statusas grindžiamas jo kaip žmogiškosios būtybės prigimtimi, orumu ir autonomija.

Konvencijoje įtvirtinamas naujas pagalbos priimti sprendimus modelis (angl. supported decision making), įpareigoja vystyti ir diegti naujas pagalbos formas ir metodus, kurie neribos asmenų teisių, o pirmiausia siūlys pagalbą jiems priimant savarankiškus sprendimus, vadovaujantis pagalbos asmens valiai, norams ir prioritetams, principais.

Konvencijos 12 str. yra vienas pagrindinių ir principinių straipsnių, dėl kurio kilo daugiausia diskusijų priimant Konvenciją ir vėliau ją įgyvendinant. Todėl 2014 m. gegužės mėn. JT Neįgaliųjų teisių Komitetas priėmė Bendrąjį Komentarą dėl Konvencijos 12 str.: Lygybė prieš įstatymą (toliau Komentaras).

Komitetas šiame komentare nurodo, kad siekiant pripažinti „universalų teisinį veiksnumą“, kai visi žmonės (nepaisant negalios ar sprendimų priėmimų gebėjimų) iš prigimties turi teisinį veiksnumą, valstybės turi panaikinti visus įstatymus bei praktikas, kuriomis leidžiamas teisinio veiksnumo

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

atėmimas/ribojimas, bei panaikinti visus režimus, kuomet asmens sprendimų priėmimas perleidžiamas trečiajam³ asmeniui. Priešingai, vadovaujantis Konvencijos 12 str., valstybės įsipareigoja išvystyti pagalbos priimti sprendimus priemonės asmenims, siekiantiems realizuoti savo teisinį veiksnumą. Tokių alternatyvių priemonių buvimas šalia egzistuojančių ydingų teisinio veiksnumo ribojimo mechanizmų neužtikrina tinkamo 12 str. nuostatų įgyvendinimo. Komitetas ir jo priimtose rekomendacijos atskirų valstybių atžvilgiu nurodo, jog neveiksnumo institutas yra visiškai nepriimtinas ir neatitinkantis Konvencijos nuostatų, dėl to – naikintinas, o pagrindiniai žmogaus teisių principai remiasi visai žmonių giminei būdingu prigimtiniu orumu ir verte, lygiomis ir neatimamomis visų žmonių teisėmis.

Pagalbos priimti sprendimus modelis

Kaip jau minėta, sprendimų priėmimas yra vienas esminių asmenybės bruožų. Žmonės su psichosocialine negalia gali ir nori priimti sprendimus apie savo gyvenimus, o tyrimai rodo, kad asmenų autonomija ir galimybė savarankiškai priimti sprendimus turi didžiulės įtakos žmonių gerovei. Priešingai, negalėjimas priimti sprendimų už save arba sprendimų priėmimo atėmimas nuvertina asmenį ir mažina žmogaus galias ir gebėjimus (angl. disempowering).

Kas yra pagalba priimti sprendimus?

Pasak tarptautinių tyrėjų ir ekspertų, pagalba priimti sprendimus yra „pripažinta alternatyva globos institutui, kai žmonės su negalia naudojami draugų, šeimos narių, ir profesionalų pagalba siekiant suvokti situaciją ir pasirinkti bei priimti savo sprendimus, nesinaudojant globėjo pagalba.“ (Blanck & Martinis, 2015).

Jungtinių Tautų parengtos Gairės dėl Konvencijos įgyvendinimo, nurodo, kad „pagalba priimant sprendimus gali būti įvairių formų. Pagalbą teikiantys asmenys gali komunikuoti/perduoti asmens intencijas kitiems ar padėti jam/jai suprasti galimus pasirinkimus. Jie gali padėti kitiems suprasti, kad žmogus su sunkia negalia taip pat yra žmogus su sava istorija, interesais ir gyvenimo tikslais, ir yra tas, kuris gali realizuoti savo teisinį veiksnumą.“

Komiteto parengtas Komentaras pateikia detalesnes gaires valstybėms dėl Konvencijos 12 str. įgyvendinimo, taip pat ir dėl pagalbos priimti sprendimus.

Komentare teigiama, kad „Pagalba“ yra platus terminas, apimantis tiek neformalios, tiek formalios pagalbos teikimo elementus, kurie gali būti skirtingų tipų ir intensyvumo. Pavyzdžiui, žmonės su negalia gali pasirinkti vieną ar daugiau asmenų, kuriais jie pasitiki, kad šie jiems padėtų įgyvendinti jų teisinį veiksnumą, priimant skirtingus sprendimus, ar ieškoti kitokių pagalbos būdų ir formų, tokių kaip bendraminčių pagalba, advokacija (įskaitant savęs paties atstovavimą), ar pagalba dėl bendravimo ir komunikacijos.

Visuotinai pripažįstama, jog pagalbos priimti sprendimus modelis remiasi tokiais esminiais pagrindais:

- ▶ visi individai turi valią, kuri gali būti išreikšta pačių asmenų ar interpretuota/iš(si)aiškinta kitų asmenų;
- ▶ Asmenų valia ar jų motyvai ir intencijos formuoja sprendimų priėmimo pagrindus;

³ Trečiasis asmuo reiškia – tai kitas fizinis ar juridinis asmuo, kuriam suteikiami įgaliojimai veikti už tą asmenį.

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

- ▶ Visi turi gebėjimų vystymo potencialą, t. y. visų asmenų gebėjimai gali būti vystomi visą gyvenimą,
- ▶ Asmenims suteikiama teisė į pagalbą ir paslaugas, reikalingas pilnam jų dalyvavimui ir lygybei užtikrinti. Tokia teikiama pagalba geriausiai užtikrina asmenų poreikius, ir mažina kitokių, kraštutinių teisinių intervencijų į sprendimų priėmimus poreikį.
- ▶ Kitų asmenų interesai ir vykdomos pareigos ar atsakomybės niekaip nepateisina asmens sprendimų priėmimo teisės atėmimo.

Pagalbos priimti sprendimus modelis pripažįsta, kad kiekvienas priima sprendimus, pasitelkdamas į pagalbą savo artimus žmones ar tuos, kuriais pasitiki (tai gali būti šeimos nariai, draugai ar pažįstami, kolegos). Iš esmės, pagalba priimti sprendimus yra sprendimų priėmimo procesas, kai pats individas vadovauja jam, bet įtraukia ir kitus asmenis, kurie gerbia ir pripažįsta to individo valią ir jo interesą, siekiant gerbūvio.

Pagrindiniai pagalbos priimti sprendimus modelio principai

Kiekvienas turi Teisę priimti sprendimus;

Žmonėms, priimant sprendimus, gali būti teikiama pagalba neatimant/neapribojant Teisės; ir

Žmonėms reikalinga pagalba gali būti labai skirtinga ir turi būti individualizuota: pagalba pateikiant informaciją, priimant sprendimą ir išreiškiant šį sprendimą kitiems.

Konkrečiu individualiu atveju pagalbos gali prireikti arba ji gali reikšti:

- ▶ daugiau informacijos, kad asmuo galėtų suprasti ir priimti sprendimą. Tam gali reikėti informaciją pateikti lengvai suprantama kalba
- ▶ sprendimų aptarimą, pagalbą išsiaiškinant, ką jie gali reikšti žmogaus gyvenime
- ▶ pagalbą išreiškiant save, pasakant apie savo sprendimus
- ▶ pagalbą išsiaiškinant, kur reikėtų kreiptis dėl savo sprendimų įgyvendinimo/realizavimo.
- ▶ pagalbą palydint, einant kartu su žmogumi siekiant, kad sprendimus įgyvendintų tretieji asmenys (pvz., gydytojai, banko darbuotojai).

Nėra vieno visiems priimtino pagalbos suteikimo būdo. Skirtingu metu ir skirtingose situacijose gali reikėti skirtingos pagalbos, kurią gali suteikti vienas ar keletas asmenų, kuriais pasitikima. Priimant sprendimus gali būti reikalingas platus pagalbos tinklas.

Netgi tuomet, kai asmeniui su negalia reikalinga visokeriopa, beveik šimtaprocentinė pagalba, pagalbininkas turi įgalinti asmenį realizuoti jo/jos teisinį veiksnumą maksimaliai, pagal asmens norus. Tuo ir skiriasi pagalbos priimti sprendimus modelis nuo pakaitinio sprendimų priėmimo modelio; kaip išankstinio nurodymo ar teisinio mentoriaus/draugo veikimo priešprieša su globėjo ar rūpintojo veikla, kai pastarieji yra teisiškai įgaliojami priimti sprendimus už asmenį, nebūtinai atsižvelgiant į jo/jos

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

norus ir geriausius interesus. Todėl Konvencijos 12 str. 4 d. yra įtvirtintos garantijos, kurios turi būti taikomos, kad teikiant pagalbą nebūtų piktnaudžiaujama.

Konvencijos straipsnyje įvardijamos garantijos privalo užtikrinti, kad teikiama pagalba:

- ▶ - Atitiktų asmens individualius poreikius, būtų proporcingos ir pritaikytos su asmeniu susijusioms aplinkybėms
- ▶ - būtų taikomos kuo trumpesnę laiką
- ▶ - dėl teikiamos pagalbos nebūtų interesų konflikto ir nebūtų piktnaudžiaujama įtaka,
- ▶ - ir kad jas reguliariai peržiūrėtų kompetentinga, nepriklausoma ir nešališka institucija ar teismas.

Taigi, pagalba priimti sprendimus paprasčiau reiškia gavimą pagalbos, (a) tuomet, kai jos reikia ir (b) tokios, kokios reikia.

Kaip veikia pagalbos priimti sprendimus modelis?

“Teisinis veiksnumas” yra teisinis terminas (teisinis institutas), kuriuo pripažįstamas asmens galėjimas savarankiškai spręsti ir veikti. Pagalba priimti sprendimus yra būdas padėti asmeniui priimti sprendimą ir veikti savarankiškai. Esminiai kriterijai užtikrinant, kad pagalba priimti sprendimus veiktų praktikoje yra teisiškai įtvirtinti ir praktiškai garantuoti asmenų teisę spręsti savarankiškai, o taip pat – įpareigoti ir užtikrinti, kad kiti žmonės – gydytojai, teisininkai, bankininkai ar specialistai/bendruomenės atstovai – gerbtų jų sprendimus.

Pagalbos priimti sprendimus modelis paprastą pagalbą priimant sprendimus įtvirtina teisėje, ir taip užtikrina, kad asmenys išlaikytų savo teisinio veiksnumo statusą ir galėtų jį realizuoti. Tai nuostatos, kuriomis įteisinama pagalba asmeniui priimant sprendimus ir įpareigojimas kitiems matyti individą kaip visateisį asmenį – teisių subjektą.

pagalbos priimti sprendimus modeliui įgyvendinti Reikalingos tokios prielaidos:

- ▶ Žmonės priima sprendimus patys, bet jiems turi būti suteikiama pagalba, jeigu jos reikia. Teisiškai įtvirtinama teisė į pagalbą priimti sprendimus, juos komunikuoti/išreikšti ir atitinkamai veikti dėl šių sprendimų, susijusių su:
 - Asmens priežiūra
 - finansais
 - sveikatos priežiūra
 - kt.
- ▶ Būtinai tarpusavio pasitikėjimu grįsti ryšiai tarp žmogaus ir pagalbininko. Kuomet pagalbininkas gali būti:

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

- Pasirinktas žmogus (pasitikėjimu pagrįstas ryšys)
- Profesionalus pagalbininkas:
 - Jeigu nėra giminaičių ar draugų;
 - Jeigu žmogus nenori priimti pagalbos iš giminaičių, bet nori profesionalios pagalbos
- ▶ Pagalbininko teikiami pasiūlymai nėra privalomi, jie yra tik konsultaciniai, patariamieji, o galutinis sprendimas ir atsakomybė bei pasekmės kyla pačia asmeniui.
- ▶ Yra aiškia apibrėžtos pagalbininko funkcijos ir įgalinimai: pagalbininkas padeda žmogui suprasti informaciją, nuspręsti/priimti sprendimą, pagrįstą žmogaus norais, ir išreikšti/perduoti jį kitiems asmenims, institucijoms, t.t.
- ▶ Yra teisinis įpareigojimas tretiesiems asmenims (gydytojams, banko darbuotojams, notarams, kt.) gerbti ir sudaryti sąlygas priimamiems/priimtiems sprendimams.

Apibendrinant pažymėtina, kad pagalba priimti sprendimus nėra atskira programa ar metodas. Tai daugiau darbo su žmogumi procesas, siekiant identifikuoti/sužinoti kokia pagalba reikalinga ir surandant būdą tokią pagalbą suteikti.

Su JT Neįgaliųjų teisių konvencija, pagalba ar kitokių formų asistavimas, kurio gali prireikti asmeniui priimant sprendimus, dabar yra pripažįstama tarptautinėje teisėje, ir reikalaujama, kad visos Konvenciją ratifikavusios šalys imtųsi priemonių tokią pagalbą teikti nacionaliniu mastu.

Įgyvendinant Konvencijos keliamus reikalavimus dėl teisinio veiksnio realizavimo nacionaliniu mastu, pirmiausia turi būti vykdoma teisinė reforma, siekiant įtvirtinti reikalingas sąlygas ir procedūras įdiegti pagalbos priimti sprendimus modelį. Būtina išbandyti pagalbos priimti sprendimus priemones ir būdus, o vėliau nustatyti pereinamąjį laikotarpį sėkmingiems ir pasiteisintiems pagalbos būdams įdiegti palapsniui pereinant nuo pakaitinio sprendimų priėmimo modelio. Galiausiai pagalbos priimti sprendimus modelis turi būti pritaikytas šalies kontekstui, egzistuojančioms teisinėms ir sveikatos sistemoms bei atsižvelgiant į esamus finansinius resursus

Kitų šalių patirtis

Nors yra veikiančių gerų pagalbos priimti sprendimus modelių, deja, nėra vieningos politikos tarp Konvencijos šalių narių diegiant juos, o neveiksnio institutas, jo teisinis reglamentavimas ir praktika vis dar dominuoja. Gali būti sudėtinga suformuoti/suorganizuoti pagalbos tinklą, ypač kai žmogus neturi kito/ų asmenų, kuriais pasitiki. O žmonėms, esantiems institucijose, dažniausiai iš viso nepasiūloma pagalba, nors tokia galimybė yra. Visaapimančių pagalbos priemonių ir tinklų sukūrimas reikalauja pastangų ir finansinių resursų, nors egzistuojantys globos modeliai ir mechanizmai gali būti tokie patys brangūs ir valstybės finansuojami. Todėl pagalbos priimti sprendimus modelis turėtų būti finansuojamas persikirstant esamas lėšas, o ne tapti papildoma finansine našta.

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

Pagalbos priimti sprendimus įgyvendinimas yra kaip tik šiuo metu besivystantis modelis, ir nėra viena valstybė iki šiol nėra visiškai įgyvendinusi Konvencijos 12 str. dėl asmenų su negalia teisinio veiksnio realizavimo reikalavimų. Įvairiose valstybėse egzistuoja gerosios praktikos pavyzdžiai teikiant asmenims su negalia pagalbą ir organizuojant paramą priimant sprendimus bei įgalinant juos gyventi kuo savarankiškiau, tačiau nėra vienintelio geriausio pavyzdžio ir/ar praktikos.

Tarptautiniai ekspertai pažymi, kad gali būti įvairūs pagalbos būdai ir priemonės, taikomos asmenims su negalia padėti priimti sprendimus savarankiškai. Tai gali būti įstatymais nustatyta ir formalizuota pagalba, pvz. profesionalūs pagalbinkai, asistentai, kurie atitinkamai pagal įgaliojimus teikia pagalbą žmonėms su negalia. Ar neformali, šeimos narių ir draugų teikiama pagalba. Prie tokios neformalios pagalbos priskiriami Jungtinėje Karalystėje paplitę Paramos rateliai/tinklai, kai suburiamas asmenų (draugų, savanorių, pažįstamų) ratas, kuriais asmuo pasitiki, ir kurie vienais ar kitais klausimais teikia asmeniui pagalbą, jį palaiko, bendrauja su juo ir t.t.

Daugelyje šalių yra įtvirtinti ir reglamentuoti išankstiniai nurodymai/ išankstinis planavimas, kaip tam tikras pagalbos asmeniui būdas, jam iš anksto pareiškiant savo valią dėl jo interesų užtikrinimo ir poreikių patenkinimo, atsitikus krizei ar negalint pačiam savarankiškai realizuoti savo teisių.

Islandijos geroji patirtis ir praktika atstovaujant ir užtikrinant žmonių su negalia teises ir padedant jiems savarankiškai priimti sprendimus

Nors Islandija nėra ratifikavusi JT Neįgaliųjų teisių konvencijos, tačiau Islandijoje priimami teisės aktai, formuojama politika bei veikianti praktika dėl žmonių su negalia teisių apsaugos yra labai šiuolaikiška, iš esmės siekianti vadovautis ir atitikti Konvencijos keliamus reikalavimus. Islandijoje 2011 m. buvo priimtas Aktas dėl žmonių su negalia teisių apsaugos Nr. 88/2011 (Aktas), su paskesniais jo pakeitimais (2011 m. ir 2012), kuriame nurodyta, kad įgyvendinant Akto nuostatas turi būti remiamasi JT Neįgaliųjų teisių konvencija. Šio įstatymo tikslas yra suteikti žmonėms su negalia tinkamą pagalbą ginant savo teises ir užtikrinti, kad būtų gerbiama jų teisė į apsisprendimą (savarankišką sprendimo priėmimą).

Įstatymu įtvirtinami mechanizmai ir struktūros, kurios turi padėti žmogui su negalia kasdienoje, atstovaujant savo interesus, ginant teises, siekiant paslaugų, priimant sprendimus ir t.t. Tai formali, teisiškai įtvirtinta pagalba kiekvienam Islandijoje gyvenančiam asmeniui su negalia, dėl kurios jis/ji gali kreiptis.

Pirmoji ir pagrindinė už neįgaliųjų asmens teisių apsaugą atsakinga struktūra yra Islandijos Socialinių reikalų ministerijoje įkurtas **Žmogaus teisių skyrius**. Įstatyme nurodoma, kad ministerija turi prižiūrėti žmonių su negalia teises ir sukurti tam savo struktūroje specialų skyrių.

Tokio skyriaus vaidmuo yra:

- ▶ Stebėti regioninių neįgaliųjų teisių apsaugos pareigūnų darbą ir suteikti jiems pagalbą ir patarimus vykdant darbą,
- ▶ Rinkti duomenis apie žmonių su negalia teisių situaciją, siekti požiūrio į neįgaliuosius ir jiems teikiamų paslaugų pokyčius ir vystymąsi bei teikti rekomendacijas,
- ▶ Bendradarbiaujant su neįgaliųjų organizacijomis, užsiimti švietimu ir informacijos sklaida apie neįgaliųjų teises patiems neįgaliesiems asmenims, jų asmeniniams atstovams, artimiesiems, atsakingiems už juos asmenims, regioniniams neįgaliųjų teisių apsaugos pareigūnams, ir specialistams bei paslaugų teikėjams,

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

- ▶ Stebėti naujausiais šiuolaikiniais standartais grįsto požiūrio į neįgaliuosius ir jiems teikiamas paslaugas pokyčius, kuriais būtų gerinama teikiamų paslaugų ir neįgaliųjų gyvenimo kokybė,
- ▶ Vykdyti medžiagos ir informacijos apie neįgaliųjų teises leidybą „lengvai suprantama kalba“,
- ▶ bendradarbiaujant ir konsultuojantis su neįgaliųjų organizacijomis užsiimti švietimo ir informacijos sklaida visuomenei šviesti apie neįgaliųjų teises, vyraujančių stereotipų ir išankstinių nuostatų mažinimą ir informacijos apie neįgaliųjų galias ir gebėjimus didinimą.

Kita įstatymiškai įsteigta struktūra, skirta padėti asmenims su negalia apsaugoti savo teises, tai **regioniniai neįgaliųjų teisių apsaugos pareigūnai**. Pagal įstatymą, šie regionuose veikiantys pareigūnai stebi regionuose esančią neįgaliųjų asmenų teisių situaciją ir turi padėti jiems įgyvendinti visas savo teises, ar tai būtų susiję su asmens finansiniais reikalais, jiems priklausančiomis paslaugomis, ar kitomis asmeninėmis teisėmis bei jų realizavimu. Regioninį neįgaliųjų teisių apsaugos pareigūną skiria Ministras, kuris priima sprendimą pasitaręs su neįgaliųjų organizacijomis. Pareigūnui keliami reikalavimai pirmiausiai susiję su jo turimomis žiniomis ir patirtimi dirbant su neįgaliųjų reikalais ir teisių apsauga.

Įstatymas įpareigoja visus asmenis, turinčius bet kokių įtarimų, kad žmonių su negalia teisės buvo/yra pažeidžiamos, informuoti regioninius neįgaliųjų teisių apsaugos pareigūnus. Neįgalaus asmens artimieji ar atsakingi už juos asmenys, asmeniniai atstovai, paslaugų teikėjai, neįgaliųjų organizacijos ar kiti asmenys, kurie dėl savo pareigų, darbo ar ryšių sužino, kad žmonių su negalia teisės nebuvo gerbiamos ir saugomos, turi pranešti apie tai minėtiems pareigūnams. Į regioninį pareigūną gali kreiptis ir pats neįgalus asmuo, jeigu jis mano, kad buvo pažeistos jo teisės.

Regioninis neįgaliųjų teisių apsaugos pareigūnas turi suteikti neįgaliam asmeniui reikiamą pagalbą iširti susidariusią situaciją ir konsultuotis su juo/ja. Pareigūnas bet kuriuo atveju gali imtis tyrimo ir savo iniciatyva. Jeigu pareigūnas išsiaiškina, kad žmogaus su negalia teisės nebuvo gerbiamos ir buvo pažeistos, jis turi padėti asmeniui su negalia apginti savo teises, atsižvelgiant į aplinkybes ir į neįgalaus asmens norus.

Galiausiai įstatyme yra įtvirtinamas **Neįgalaus asmens asmeninis atstovas (personal spokesman)**. Žmonės su negalia, kuria yra teisiškai veiksnius, bet dėl savo negalios turi sunkumų ginant ir užtikrinant savo interesus, gali turėti savo asmeninį atstovą. Tokį atstovą pasirenka pats neįgalus asmuo; pasirenkant galima tartis su jo/jos gyvenamame regione veikiančiu Neįgaliųjų teisių pareigūnu. Neįgaliam asmeniui pasirinkus asmeninį atstovą, tokį pasirinkimą patvirtina Neįgaliųjų teisių pareigūnas, o neįgalus asmuo ir atstovas pasirašo tarpusavio pagalbos sutartį.

Asmeninis atstovas turi turėti žinių apie jo atstovaujamo asmens interesus ir reikalavimus. Asmeninio atstovo darbas nėra apmokamas. Visos priemonės, kurių imasi asmeninis atstovas turi būti patvirtintos asmens su negalia, kuriam šis atstovauja, atsižvelgiant ir vadovaujantis jos/jo interesais ir norais kaip vadovujančiu principu. Asmeninis atstovas teikia pagalbą neįgaliajam, ir pagrindinės jo pagalbos funkcijos yra šiose srityse bei šiais klausimais:

- ▶ Ginant neįgalaus asmens teises. Asmeninis atstovas turi padėti žmogui su negalia priimti informuotus sprendimus dėl jam/jai svarbių klausimų ir/ar pažeistų teisių gynimo.
- ▶ Neįgaliojo asmeniniai reikalai. Asmeninis atstovas turi būti pasirengęs padėti žmogui su negalia asmeniniuose reikaluose priimant informuotus sprendimus, pvz. dėl pasirinkimo kur gyventi, į(si)darbinimo klausimų, dėl sveikatos priežiūros specialistų teikiamų paslaugų, laisvalaikio praleidimo ir kt.

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

- ▶ Gaunant informaciją dėl finansinių klausimų ir darant finansinius sprendimus.
- ▶ Naudojant savo turimas lėšas kasdienėms išlaidoms. Asmeninis atstovas gali, jeigu tai aptarta jų tarpusavio susitarime, stebėti kasdienes asmens išlaidas.

Neįgaliųjų teisių apsaugos pareigūnas veda registrą, kuriame registruojami jo veiklos regione dirbantys asmeniniai atstovai, ir stebi bei kontroliuoja jų veiklą. Neįgalus asmuo gali bet kada atšaukti savo asmeninio atstovo paskyrimą, o pareigūnas padeda tai padaryti, esant tokiam pageidavimui. Svarbu paminėti, kad priėmus minėtą įstatymą visos valstybės mastu buvo pradėta viešinti asmeninio atstovo praktiką ir kviesti žmones savanoriškai prisijungti prie šios programos. Visi norą pareiškusieji išklauso dviejų dienų mokymus, kurių metu jie supažindinami su naujais žmonių su negalia teisių standartais, t. y. jiems pristatoma JT Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos nuostatos. Taip pat dalyviai supažindinami su esminiais žmonių su negalia lygių teisių ir galimybių principais, socialiniu negalios modeliu, jiems pristatomi požiūrio į neįgaliuosius ir bendravimo su jais esminiai aspektai.

Taigi, asmeninis atstovas pagal įstatymus yra formalizuotas pagalbininkas žmogui su negalia veikti savarankiškai nepanaikinant ir/ar neapribojant jokių jo teisių, o atvirkščiai – padedant šias teises asmeniui savarankiškai realizuoti.

Kitas Islandijoje veikiančios pagalbos žmonėms su negalia pavyzdys yra iniciatyva, per kurią 8 žmonės su įvairaus sunkumo intelekto sutrikimais teikia neformalią pagalbą kitiems sutrikusio intelekto asmenims. Šie aštuoni žmonės buvo supažindinti su Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir patys pristato Konvenciją ir pagrindines jos nuostatas kitiems žmonėms su negalia. Jie įkūrė tarybą ir valstybės Prezidento buvo paskelbti Jungtinių Tautų ambasadoriais. Gindami savo teises įvairiuose sprendimų priėmimo lygiuose savo pavyzdžiu jie dalinasi su kitų miestų ir regionų atstovais, mokydami savęs advokatavimo principų ir dalindamiesi patirtimi. Šie JT ambasadoriai yra išleidę specialų leidinį apie savo pačių teisių gynimą žmonėms su intelekto sutrikimais lengvai skaitoma kalba, taip pat ruošiasi pristatyti ir specialią interneto svetainę, skirtą lengvai suprantama kalba pristatyti Konvenciją ir pagrindines žmonių su negalia teises.

Kartu su minėtomis Islandijoje veikiančiomis pagalbos (tiek formalios, tiek ir neformalios) formomis, Islandijos teisinėje bazėje yra įtvirtintos labai aiškios nuostatos dėl draudimo riboti bet kokias žmonių su negalia teises. Jau minėtame Akte yra atskiras skyrius „Priemonės mažinti teisių ribojimą teikiant paslaugas žmonėms su negalia“. Akto 10 str. įtvirtinamas prievartos taikymo prieš neįgalius asmenis draudimas. Čia nurodoma, jos bet kokia prievarta teikiant paslaugas ar kitaip bendraujant su neįgaliaisiais yra draudžiama, išskyrus išimtis, kurios tiksliai nurodytos šiame įstatyme, bei ypatingais, skubos atvejais, taip pat apibūdintais įstatymiškai. Šios įstatymų nuostatos taikomos visiems, kurie teikia paslaugas žmonėms su negalia kasdieniame gyvenime, jų namuose ar institucijose. Remiantis įstatymu, 'prievarta' yra apibrėžiama ir suprantama kaip bet koks veiksmas, kuriuo apribojama individo apsisprendimo teisė ir kuris vykdomas prieš asmens valią; arba tai veiksmas, kuris apriboja individo teises tokia apimtimi, kad turi būti laikytinas prievarta, nors žmogus dėl tokios veiksmo ir neprieštarauja. Galimi tokie prievartos pavyzdžiai:

- ▶ Fizinės jėgos panaudojimas, pvz. siekiant apsaugoti neįgalų asmenį nuo žalos sau ar aplinkiniams, ar savo ar kitų turtui padarymo;
- ▶ neįgaliam asmeniui skirtų patalpų užrakinimas
- ▶ neįgalaus asmens užrakinimas ar jo judėjimo laisvės apribojimas kitokiomis priemonėmis
- ▶ neįgalaus asmens perkėlimas iš vienos vietos į kitą be jo/jos valios

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

- ▶ draudimas negaliai asmeniui naudotis jo turimu turto, ar turto paėmimas prieš asmens valią
- ▶ kai asmuo priverčiamas ką nors daryti, pvz. vartoti vaistus.
- ▶ Jėgos ar prievartos panaudojimas kasdienėje veikloje.

Įstatyme yra nurodyta, kad specialiais ir individualiais atvejais, galima nukrypti nuo draudimo taikyti prievartą, jeigu buvo duotas Atleidimo Komiteto leidimas ir draudimo nesilaikymas grindžiamas šiomis aplinkybėmis:

1. siekiant užkirsti kelią galinčiai atsirasti fizinei žalai pačiam asmeniui ar kitiems asmenims, ar rimtiems turto pažeidimams.
2. užtikrinti pagrindinius žmogaus poreikius, susijusius su mityba, sveikata ir higiena. Taip pat siekiant sumažinti dėl negalios pobūdžiui būtinų bet laiku netaikytų ribojimų, atsiradusias pasekmes.

Kai paslaugos žmogui su negalia teikėjas, ar kitas atsakingas asmuo yra įpareigotas reaguoti į aukščiau minėtą pavojingą situaciją, prieš priimdamas sprendimą pritaikyti asmens su negalia atžvilgiu prievartą, jis/ji privalo pasikonsultuoti su specialistų komanda, kuri yra įsteigiama pagal įstatymo reikalavimus.

Kai kreipiamasi į Atleidimo komitetą dėl prievartos taikymo ir planuojama iš esmės ir nuolatos apriboti asmens judėjimo laisvę, dėl ko jis/ji negalės laisvai judėti savo namuose ar už namų ribų, komitetas tokį kreipimąsi turi perduoti svarstyti teismui.

Jeigu reikia įsiterpti ir reaguoti į gresiančią neišvengiamą fizinę žalą ar rimtą turto sugadinimą, arba dėl visuomenės intereso, prievarta gali būti taikoma nesilaikant anksčiau minėtos procedūros. Tačiau tokiu atveju prievartos taikymas turi būti nutrauktas nedelsiant, kai išnyksta žalos grėsmė ar pakinta situacija. Paslaugų teikėjai privalo registruoti visus šiuos atvejus, nurodant be kita ko ir priežastis, kodėl prievarta buvo taikyta, kokia forma ir kokie interesai buvo ginami. Paslaugų teikėjai kiekvieną tokios situacijos aprašymą turi siųsti specialistų komandai.

Latvijos pavyzdys diegiant pagalbos priimti sprendimus modelį

Iki 2012 metų Latvijoje egzistavo visiško teisinio neveiknumo institutas. Pokyčius ir teisinio reglamentavimo reformą paskatino JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ratifikavimas 2010 m. ir 2010 gruodžio 27 d. Latvijos Konstitucinio teismo sprendimas dėl Civilinio kodekso (358 ir 364 skyrių) nuostatų prieštaravimo Latvijos Konstitucijos 96 str. Kai Civiliniame kodekse įtvirtintas leidimas paskelbti asmenį teisiškai neveiksniu prieštarauja asmens privataus gyvenimo neliečiamumui (Konstitucinė nuostata).

- ▶ Konstitucinis teismas nurodė, kad asmens teisinis veiksnumas negalia būti ribojamas daugiau nei tai yra būtina dėl žmogaus teisių apsaugos.
- ▶ Teismas pripažino, kad dėl Latvijos priimtų tarptautinių įsipareigojimų žmogaus teisių srityje Latvija turi sukurti tokius mechanizmus, kurių dėka asmens teisinio veiksnumo ribojimo atveju būtų atliekamas individualus įvertinimas ir parenkamos tinkamiausios priemonės kiekvienoje specifinėje situacijoje.

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

- ▶ Teismas nusprendė, kad Latvija turi tobulinti savo teisinę bazę, atsižvelgiant į tarptautinius žmogaus teisių dokumentus, taip pat ir JT Neįgaliųjų teisių konvenciją.
- ▶ Teismas nusprendė, kad minėtos normos turi būti panaikintos ir nustoti galioti nuo 2012 m. sausio 1 d., taigi, buvo duotas vienerių metų terminas įstatymų leidėjams parengti ir priimti reikiamus teisės aktų pakeitimus.

2011 m. buvo priimti Latvijos Civilinio kodekso ir Civilinio proceso kodekso pakeitimai, kuriuose buvo atsisakyta visiško teisinio neveiknumo, t. y. visi asmenys, kuriems buvo nustatytas teisinis neveiknumas automatiškai tapo ribotai teisiškai veiksniais. Nuo Civilinio kodekso įsigaliojimo Latvijoje yra galimas tik dalinis teisinio veiknumo apribojimas tam tikrose srityse, ir apriboti galima tik asmenines turtines teises. Rengiant Civilinio kodekso pakeitimus, didžiausių diskusijų kėlę klausimai buvo susiję su sprendimų dėl sveikatos, gyvenamosios vietos ir kreipimosi į teismą ir/ar kitas valstybines institucijas priėmimu. Tuo tarpu žmogaus asmeninės neturtinės teisės, tokios kaip teisė balsuoti, teisė sudaryti santuoką, teisė dirbti, kt., negali būti ribojamos. Problema ta, kad Latvijos teisėje nėra apibrėžta, kas yra žmogaus asmeninės teisės. Naujai priimtuose Civilinio kodekso pakeitimuose nebuvo apibrėžtas ir įtvirtintas pagalbos priimti sprendimus modelis kaip teisinis mechanizmas. Civilinis kodeksas įtvirtino, kad riboto teisinio veiknumo atveju asmens statusas turi būti periodiškai peržiūrimas kas 7 metai. Asmuo, pripažintas ribotai teisiškai veiksniumi gali kreiptis dėl statuso peržiūrėjimo ir anksčiau numatyto termino. Pačiam asmeniui suteikiama teisė kreiptis tiesiogiai į teismą dėl teisinio veiknumo –prašant peržiūrėti statusą anksčiau laiko ar atstatyti teisinį statusą. Be to, Civiliniame kodekse įtvirtintas bendras sprendimų priėmimas, t. y. teismas priimdamas sprendimą dėl asmens teisinio veiknumo apribojimo, turi nuspręsti, kokius sprendimus asmuo priims kartu su jam paskirtu globėju, o kokius sprendimus globėjas darys vienas, atstovaudamas globotinį. Civiliniame kodekse taip pat įtvirtinama laikina globa, kai paskiriamas globėjas, neapribojant asmens teisinio veiknumo, ne ilgesniam nei 2 metų terminui. Tai – tam tikra alternatyva teisinio veiknumo apribojimui, suteikiant kito asmens – globėjo – pagalbą. Civilinis kodeksas taip pat įtvirtina ir kitą alternatyvią priemonę - išankstinį nurodymą.

Nors Latvijos Civiliniame kodekse nebuvo įtvirtintas pagalbos priimti sprendimus modelis, tačiau Latvijoje veikianti nevyriausybinė organizacija ZELDA, atstovaujanti psichosocialinės negalios asmenims, pradėjo pilotinį projektą, kuriuo siekia sukurti ir išbandyti pagalbos priimti sprendimus modelį Latvijoje, pradėti teikti tiesioginę pagalbą priimant sprendimus, o taip pat – parengti įstatyminius pasiūlymus reglamentuoti pagalbos priimti sprendimus modelį teisės aktuose. Šiam projektui yra gautas Europos Sąjungos struktūrinių fondų finansavimas. Šio pilotinio projekto metu ZELDA rengia profesionalius pagalbos teikėjus ir 55 artimuosius/draugus, kurie remia žmones su intelekto ar psichosocialine negalia, teikia pagalbą 28 psichikos ar intelekto negalią turintiems asmenims, bendradarbiauja su kitomis NVO dėl alternatyvių pagalbos modelių kūrimo, pristatymo ir sklaidos.

Teikiant pagalbą priimant sprendimus, ZELDA pasirinko vieną pagrindinių naudojamų metodų – tai į asmenį orientuoto mąstymo ir planavimo metodas, kuris taikomas kartu su kitais metodais – pvz. „Gyvenimo paveikslas“, „santykių žemėlapis“, kt.

Kas yra į asmenį orientuotas mąstymas ir pagalbos planavimas?

Tai visuma priemonių, kurias gali naudoti pagalbą teikiantys asmenys, siekiant užtikrinti pagalbą gaunančiam asmeniui jo siekiamą gyvenimo kokybę. Planavimas vyksta bendradarbiaujant ir kartu su asmeniu, o ne veikiant jo vardu ar jo interesais. Šis metodas būtent ir siekia padėti žmogui galvoti

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

apie tai, kas yra svarbu asmens gyvenime ir ko jis nori pasiekti ateityje. Šio metodo pagalba stengiamasi atpažinti, suprasti ir aiškiai įvardyti unikalias asmens charakterio savybes. Metodas asmeniui su negalia padeda, apibrėžti, išreikšti ir siekti tokio gyvenimo, kokio nori jis pats, o pagalbos grupei/komandai – atkreipti dėmesį ir subalansuoti tai, ko žmogui reikia ir kas yra svarbu (important to the person ir important for the person).

Projekto metu ZELDA apibrėžė 5 sritis, kuriose gali būti teikiama pagalba:

1. Teisiniai klausimai. Šioje srityje žmogui gali reikėti pagalbos randant tinkamą gyvenamąją vietą bendruomenėje, kreipiantis ar skundžiant savivaldybės sprendimus dėl grupinio gyvenimo namų, peržiūrint teisinio veiksnio statusą, kt.
 2. Finansiniai klausimai: suteikiant pagalbą planuojant asmeninį biudžetą;
 3. Kasdienio gyvenimo įgūdžių klausimai: ieškant ir užsiimant prasmingomis veiklomis, kurios domina patį asmenį
 4. Sveikatos priežiūros klausimai: surandant psichiatrą, kuriuo asmuo pasitiki, odontologą ir kitus specialistus.
 5. Pagalbos tinklo subūrimas: padedant bendrauti su šeimos nariais, organizuojant koordinuojamus susitikimus dėl svarbių asmeninių ryšių palaikymo;
- Pažymėtina, kad pagalba priimant sprendimus nepakeičia asmeniui teikiamų ir reikalingų socialinių paslaugų.

Siekiant teikti asmeniui pagalbą, pirmiausia yra parengiamas Pagalbos asmeniui planas, kuriame kartu su pačiu asmeniu apibrėžiamas tokio plano tikslas. Rengiant planą įtraukiami asmenys, kurie yra svarbūs ir kuriais neįgalūs pasitiki. Planas gali būti parengiamas per keletą susitikimų su asmeniu ir kitais jį supančiais žmonėmis, jis nėra statiškas ir nekeičiamas, tiek plano tikslas, tiek pats planas gali būti keičiamas, reguliariai peržiūrimas.

Kur individualus planas gali būti naudojamas? Išsami plano versija gali būti pasitelkiama ir naudojama įvairiose situacijose, kai reikalingi/vyksta pokyčiai asmens gyvenime. Taip pat tais atvejais, kai profesionalų ar šeimos teikiama pagalba turi būti pakeista ar optimizuota. Tuo tarpu Plano santrauka, tai yra vieno puslapio asmens profilis, kuriame apibendrinti visi asmeniui svarbūs ir reikalingi dalykai, naudojamas, kai asmens gyvenime atsiranda nauji specialistai, bendruomenės nariai, savanoriai ir kt.

Per 2011-2014 metus ZELDA personalas buvo apmokytas į asmenį orientuoto mąstymo ir planavimo metodo ir individualių pagalbos planų rengimo. Nuo 2015 kovo mėn. ZELDA organizacijoje dirba 4 profesionalūs pagalbos teikėjai, tarp kurių yra vienas socialinis darbuotojas, vienas psichologas ir 2 teisininkai. Taip pat organizacijoje yra parengtas 1 į asmenį orientuoto mąstymo ir planavimo metodo lektorius ir 4 ekspertai, kurie gali būti įtraukti į individualių pagalbos planų rengimą. Planuojama projekto pabaiga 2016 m. – balandžio mėn. Todėl labai svarbu nuspręsti, koks bus Latvijoje pradėtos teikti pagalbos priimti sprendimus tęstinumas ir tolesnis šio modelio įtvirtinimas teisėje, siekiant užtikrinti Konvencijos 12 str. tinkamą įgyvendinimą.

Čekijos Respublikos geroji patirtis dėl alternatyvių pagalbos būdų asmenims su negalia realizuojant savo teisinį veiksnumą

Iki Čekijai ratifikuojant JT Neįgaliųjų teisių konvenciją 2009 m., čia vyravo tradicinis neįgalių asmenų neveiksnumo ir globos institutas, kuris neatitiko naujojo socialinio negalios modelio ir Konvencijos nuostatų dėl lygybės prieš įstatymą ir teisinio veiksnumo realizavimo visiems asmenims su negalia. Pradėtos įstatyminės reformos, kurių dėka 2012 m. priimtas naujas Civilinis kodeksas. Naujame

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

kodekse įtvirtinti nauji teisiniai instrumentai, kuriais siekiama padėti žmonėms su negalia realizuoti teisinį veiksnumą. Taip pat Civiliniu kodeksu panaikinti visiško neveiknumo ir globos institutai. Civiliniu kodeksu įtvirtinami tokie teisiniai institutai:

- ▶ **Išankstinis nurodymas, kitaip vadinamas Gyvuoju testamentu**
- ▶ **Pagalba priimant sprendimus**
- ▶ **Šeimos nario teikiamas atstovavimas**
- ▶ **Globa neapribojant teisinio veiksnumo**

Išankstinis nurodymas / Gyvasis testamentas – tai iš anksto išreikšta asmens valia tam atvejui, jeigu būtų apribotas jo teisinis veiksnumas ateityje. Dažniausiai išankstinio nurodymo atvejai taikomi ar planuojami progresuojančios demencijos atvejais. Tai teisiškai įpareigojantis dokumentas, kuriuo asmuo išreiškia savo valią dėl to, kaip ir kas rūpinsis jo/jos reikalais ateityje. Taip pat, kas galėtų būti jo/jos globėju. Išankstinis nurodymas gali būti sudaromas kaip asmeninis dokumentas, kuris turi būti patvirtintas 2 liudytojų, arba sudaromas oficialus dokumentas, kuris registruojamas specialiaame registre. Netgi jeigu išankstinis nurodymas nėra užregistruojamas, asmens valios įtvirtinimas yra svarbus ir turi būti jo paisoma.

Pagalba priimant sprendimus yra kitas alternatyvus pagalbos būdas. Jis yra grįstas tarpusavio susitarimu tarp pagalbos teikėjo ir gavėjo, kuris turi būti patvirtintas teismo. Pagalbos teikėjas yra įgaliotas dalyvauti visuose asmens, kuriam teikiama pagalba, teisiniuose santykiuose, palengvindamas informacijos gavimą, patardamas ir kartu su asmeniu pasirašydamas teisinius dokumentus. Įstatymas nurodo, kad pagalbininkas privalo patarti tinkamai, objektyviai, negali įtakoti asmens sprendimų siekdamas naudos. Šis pagalbos būdas nėra tinkamas asmenims, kurie turi sunkią negalią, nes pagalbininkas negali atstovauti asmens, jis turi tik teikti pagalbą šiam priimant sprendimus.

Šiuo atveju, netgi socialinių paslaugų teikėjas gali tapti asmens pagalbininku, tačiau reikia nepamiršti išspręsti situacijas dėl galimo interesų konflikto. Sutarties pagrindu teikiama pagalba gali būti derinama ir su globa (su ar be teisinio veiksnumo apribojimo). Šiuo atveju tokia pagalba gali panaikinti teisinio veiksnumo apribojimo poreikį.

Čekijos įstatymuose įtvirtintas Šeimos nario vykdomas atstovavimas yra kita alternatyva teikti pagalbą neįgaliesiems asmenims. Tokia pagalba teikiama atstovaujant žmogų bendruose kasdiniuose reikaluose, jeigu žmogus negali savarankiškai nuspręsti. Prie šeimos narių priskiriami tėvai, vaikai, sutuoktinis, giminaitis, bendro namų ūkio, kuris vedamas ne mažiau nei trejus metus, narys. Toks atstovas gali pareikšti, kad jis atstovaus neįgalų asmenį, tačiau pats neįgalus asmuo gali to atsisakyti. Atstovavimas turi būti patvirtintas teismo. Šis pagalbos būdas yra skirtas atstovauti asmenis jų kasdiniuose reikaluose. Nors tokios pagalbos įgyvendinimas praktikoje yra formalizuotas ir atstovo paskyrimo procedūra yra labai panašus į globą, tačiau praktikoje trūksta tinkamų jo veikimo apsaugos garantijų.

Kaip dar viena alternatyva Civiliniame kodekse yra įvardinamas Globėjo paskyrimas be asmens teisinio veiksnumo apribojimo. Tokiu atveju Teismas asmens, kuriam dėl jo turimos negalios atsiranda sunkumų tvarkantis su turtu ar realizuojant savo teises, prašymu paskiria jam Globėją. Atsižvelgiant į asmens pateiktą prašymą, Teismas apibrėžia globėjo kompetencijų ir įgaliojimų apimtį. Globėjas veikia kartu su atstovaujama asmeniu ar vykdydamas jo/jos valią.

Įstatymas įtvirtina, kad pirmiausia turi būti siūloma globa be teisinio veiksnumo apribojimo, t. y. kad globos paskyrimas neturi būti sąlygotas veiksnumo ribojimo arba kaip teisinio veiksnumo apribojimo pasekmė. Daugeliu atvejų globa yra visiškai pakankama siekiant asmenų interesų apsaugos. Tokiu

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

atveju teisiniuose santykiuose vienu metu veikia du teisiniai veiksniai, t. y. individo ir globėjo. Globėjas gali veikti tik tuomet, kai asmuo nepajėgus veikti pats savarankiškai ar su pagalba.

Galiausiai Čekijos Civiliniame kodekse vis dar yra numatytas ir teisinio veiksnio apribojimas. Pažymėtina, kad anksčiau galiojęs visiško neveiksnumo institutas buvo automatiškai pakeistas į dalinį veiksnio apribojimą. Toks sprendimas paveikė 23.000 asmenų. Šiuo metu teisinio veiksnio dalinis apribojimas yra taikomas tik jeigu iškyla žymios žalos rizika ir visos mažiau ribojančios priemonės nėra pakankamos. Taigi, pirmiausia turi būti taikomas subsidiarumo ir proporcingumo principas. Toks teisinio veiksnio apribojimas išnyksta po trejų metų ir, jeigu išlieka poreikis, turi būti nustatomas iš naujo. Teisinio veiksnio apribojimo atveju asmeniui taip pat paskiriamas globėjas, kuris turi apsaugoti asmens interesus ar visuomenės interesą. Taigi globėjas gali būti paskiriamas tiek apribojus asmeniui teisinį veiksnumą, tiek ir jo neapribojus. Pirmenybė turi būti teikiama globėjo paskyrimui neapribojant asmens teisinio veiksnio.

Pažymėtina, kad JT Neįgaliųjų teisių komitetas išnagrinėjęs Čekijos pirminę ataskaitą dėl Konvencijos įgyvendinimo, savo Baigiamosiose išvadose dėl 12 str. apgailestaudamas pažymėjo, kad visgi naujasis Civilinis Kodeksas paliko galimybę apriboti asmens teisinį veiksnumą ir nustatyti jam dalinę globą. Ir nurodė valstybei pakeisti Civilinio kodekso nuostatas taip, kad jos visiškai atitiktų Konvencijos 12 str. reikalavimus ir užtikrintų visišką teisinį veiksnumą visiems bet kokią negalią turintiems asmenims, ir pagerintų pagalbos priimti sprendimus prienamumą visiems žmonėms su negalia.

Išvados

2010 m. Lietuvai ratifikavus Konvenciją, valstybė prisiėmė įsipareigojimus keisti viešąją politiką ir egzistuojančias praktikas (visose gyvenimo srityse) taip, kad asmenys su negalia galėtų įgyvendinti visas savo teises lygiai su kitais asmenimis. Konvencijai įtvirtinus socialinį negalios modelį, kuomet negalia apibrėžiama kaip aplinkos, socialinių ir asmeninių požymių, kurie trukdo asmenims su negalia visapusiškai ir efektyviai dalyvauti visuomenėje, sąveika bei pripažįstant, kad neįgaliųjų patiriama nelygybė yra fizinių, informacinių ir socio-kultūrinių kliuvinių rezultatas, investavimas į pagalbą ir minėtų kliūčių naikinimą yra viena pirminių užduočių, kurios pasitarnaus ne tik žmonių su negalia teisių užtikrinimui ir įgyvendinimui, bet ir visos visuomenės ugdymui, jos tolerancijos bei įvairovės skatinimui.

Iki šiol galiojusi asmens pripažinimas neveiksniu procedūra, paplitusi daugelyje Centrinės ir Rytų Europos valstybių, lemia esminį žmogaus, kaip teisinių santykių subjekto, statuso pasikeitimą, socialinėmis ir teisinėmis pasekmėmis iš esmės prilygstantį žmogaus, kaip asmens ir piliečio, eliminavimui iš kitų visuomenės narių tarpo: pripažintas neveiksniu asmuo praranda daugelį savo prigimtinių ir pilietinių teisių. Tokia procedūra ir ypač jos sukeltos pasekmės prieštarauja naujiems neįgalių žmonių teisių apsaugos standartams ir turi būti keičiama, įtvirtinant naujas pagalbos formas žmonėms savarankiškai priimti sprendimus ir realizuoti savo teisinį veiksnumą.

Šiuo metu daugelyje valstybių yra kuriami nauji modeliai dėl žmonių su negalia teikiamos pagalbos, kurie kaip gerasis pavyzdys gali pasitarnauti Lietuvoje, siekiant teisinių ir praktikos pokyčių įtvirtinant visų asmenų su negalia lygų teisinį veiksnumą ir teikiant reikalingą pagalbą jam realizuoti.

Lietuvoje įgyvendinant Konvencijos 12 str. nuostatas dėl neįgalių asmenų lygybės prieš įstatymą ir galimybės savarankiškai realizuoti savo teises, yra parengti ir priimti nauji LR Civilinio kodekso ir LR Civilinio proceso kodekso įstatymo pakeitimai, kurie įsigaliojo nuo 2016 m. sausio 1 d.. Šiais

Tematinė studija „Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti“

pakeitimais norima Lietuvoje išplėsti pagalbos ir apsaugos priemonės žmonėms su psichikos sutrikimais veikti kiek įmanoma savarankiškiau ir patiems realizuoti savo teisinį veiksnumą. Naujai į Lietuvos teisinę bazę inkorporuojami pagalbos institutai kelia nemažai teorinių ir praktinių iššūkių.

Tikimės, kad šiame metodiniame leidinyje pateikti žmonių su negalia teisių apsaugos principai, įtvirtinant žmonių su negalia lygybę prieš įstatymą ir visuotinio teisinio veiksnumo reikalavimus, teoriniai pagalbos priimti sprendimus modelio aspektai ir pagrindai bei pateikiami kitų šalių gerosios praktikos pavyzdžiai teikiant asmenims su negalia pagalbą padės Lietuvai tinkamai pasirengti ir praktikoje įgyvendinti naujus teisinius reikalavimus ir taip užtikrinti žmonių su negalia teises.